

KADOC

Documentatie- en Onderzoekscentrum
voor Religie, Cultuur en Samenleving
Interfacultair centrum K.U.Leuven

NIEUWSBRIEF

01 | 02 | 03 | 04 | 05 | 06 | 07 | 08 | 09 | 10 | 11 | 12 | 2007

XVIe
CONGRÈS
KONGRESS
KONGRES
CONGRESO
CONGRESS

1968

5 Continents
74 Länder
76 Organisaties
11 Inter.Trade Federations
12.705.000 Affiliados

Werkten mee aan dit nummer / Lieve Claes / Thomas Coomans / Jan De Maeyer / Carine Dujardin / Godfried Kwanten / Luc Vints
Vormgeving / Alexis Vermeylen
Druk / Peeters, Herent
Versijnt tweemaandelijks / wordt op aanvraag kosteloos toegezonden
Kantoor van afgifte / 3000 Leuven 1
Verantwoordelijke uitgever / Emiel Lamberts / Schoonzichtlaan 52 / B- 3020 Herent

KADOC / Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving
Adres / Vlamingenstraat 39 / B - 3000 Leuven
Telefoon / +32 (0) 16 32 35 00 **Fax** / +32 (0) 16 32 35 01
E-mail / postmaster@kadoc.kuleuven.be **Internet** / <http://kadoc.kuleuven.be>

Giften voor KADOC / kunnen worden overgemaakt op rekeningnummer 734-0194177-89 van de K.U.Leuven met vermelding '400/0000/53084 gift KADOC'. Vanaf 30 euro wordt een fiscaal attest bezorgd.

Uw steun voor de realisatie van het nieuwe erfgoeddepot in Heverlee blijft ook erg welkom. Inlichtingen over de modaliteiten van het bouwfonds vindt u in een speciale brochure die u op eenvoudige aanvraag wordt toegezonden. U kunt natuurlijk ook rechtstreeks het bouwfonds steunen via een overschrijving op rekeningnummer 734-0194177-89 van de K.U.Leuven met vermelding '400/0000/49448 gift KADOC'. Ook daarvoor wordt vanaf 30 euro een fiscaal attest bezorgd.

Cover: Het bureau van het WVA-congres van 1968 in Luxemburg, met links August Van Istendael en rechts August Cool.

- 4 "De bibliotheek van heeroom"
Priesterbibliotheken
- 7 Naar waarde geschat. Tekeningen uit het glazeniersatelier Capronnier
Tentoonstelling
- 8 Vakorganisaties van Antigua tot Zuid-Afrika
Het ICV/WVA-archief
- 12 De herleving van de miniatuurkunst
Studie over neominiaturen

4	4	7
8	12	12

“De bibliotheek van heeroom” Priesterbibliotheken

Jaarlijks kan KADOC rekenen op een vijfhonderdtal schenkingen van erfgoed, gaande van heel bescheiden overdrachten tot omvangrijke bibliotheken of archieven. Priesterbibliotheken zijn al jaren een vaste waarde in het aanwinstenregister van onze instelling. Gemiddeld worden er een 15 à 20-tal - of fragmenten - overgedragen. Vooral indien het gaat om ongeschonden erfgoed-gehelen, nog in situ bewaard, zijn dat interessante bronnen voor onderzoek. Een bibliotheek is namelijk meer dan een arbitraire verzameling van boeken. Iedere bibliotheek vertelt een verhaal: over haar samensteller, diens interesses, activiteiten, twijfels en idealen.

Tot op zekere hoogte is de inhoud van een priesterbibliotheek voorspelbaar. Publicaties als *Het Geloofsboek* of tijdschriften als *Collationes*, *Pastor Bonus*, *Liturgische suggesties* of *Sacerdos* zijn er stevast in aanwezig. Meestal bevat ze ook een min of meer uitgebreide liturgische collectie, gaande van persoonlijke missalen en brevieren tot een collectie volks- en/of altaarmissalen. Praktische pastoraal is een terugkerend thema. Afhankelijk van de activiteit van de betrokkene, treft men er publicaties aan over jongeren- of volwassenenpastoraal, vormselcatechese of gezinspastoraal, ziekenhuispastoraal en categoriale pastoraal (gaande van scheepvaart- en woonwagen- tot luchtvaartpastoraal).

Vaak werden priesters aangesteld als biechtvader en aalmoezenier van een of meer religieuze instituten. Ook die activiteit vond haar weerslag in de bibliotheek van de betrokkene. Sommige priesters hebben zich uitvoerig verdiept in de geschiedenis en spiritualiteit van de religieuze instituten waarvoor ze ver-

antwoordelijkheid droegen. Anderen hebben zorgvuldig al hun preken en bezinningstoespraken bewaard.

Van Gezelle tot Marx

Veel priesters hebben zich onderscheiden door een uitgesproken literaire, historische en/of maatschappelijke interesse. Vaak treft men in priesterbibliotheken uitgebreide roman- en literatuurcollecties aan, met bijvoorbeeld de verschillende Davidsfondsreeksen nog intact. Verder valt op hoe de invulling van hun historische en maatschappelijke interesse vaak generatiegebonden was en in sommige gevallen zelfs regionaal bepaald. In nogal wat priesterbibliotheken die in de schaduw van het kleinseminarie van Roeselare zijn gevormd, nemen de publicaties van Gezelle, Rodenbach en Verschaeve een centrale plaats in. Die priesterbibliotheken met flamingantische toets bevatten soms unieke publicaties van voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog, over de Duitse bezetting, de collaboratie of het amnestievraagstuk. Bij een jongere generatie van priesters daarentegen, die gevormd zijn in de periode van het tweede Vaticaans concilie en mei 1968, is er nogal wat aandacht voor de maatschappelijke problemen van de tijd, ook op wereldschaal. De studentenbeweging, het marxisme, het maoïstische model, de bevrijdingstheologie in Latijns-Amerika: ze komen stuk voor stuk aan bod in een goed gedocumenteerde bibliotheek van een generatie priesters die in de progressieve jaren 1970 de tekenen des tijds probeerde te begrijpen.

Naast de functionele en professioneel gebonden onderdelen uit een priesterbibliotheek verdienen ook de persoonsgebonden collecties de nodige aandacht. Dat gaat van het

beduimelde en tot op de naad versleten persoonlijke missaal dat volgestouwd is met bidprentjes van overleden vrienden en familieleden tot collegeschrijftjes, uitvoerig geannoteerde cursussen filosofie en theologie van de seminarieopleiding, tot fotoalbums, diacol-lecties en zelfs jeugddromans uit de collegetijd. Persoonlijke dagboeken hebben we tot hier-toe niet aangetroffen, daarentegen wel heel wat erfgoedcollecties die te maken hadden met hobby's en persoonlijke interesses van de betrokkene, zoals reizen, fotografie en kunst.

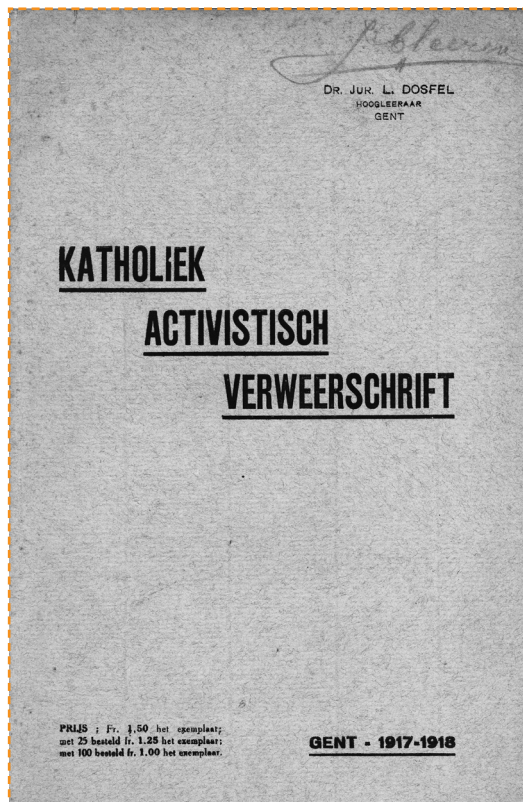
De man achter de boeken

Niet alleen de inhoud, ook de omvang en de vorm waarin een priesterbibliotheek wordt aangetroffen, vertellen een verhaal. In sommige gevallen treffen we een ongestoorde priesterbibliotheek in situ aan, met alle ingrediënten die de sfeer van een gezellig lees kabinet bepalen: een gemakkelijke fauteuil met voetbankje, de leeslamp en pijp nog in aanslag. De zorgvuldige thematische plaatsing, de

minutieuze notities, de talrijke krantenknipsels: ze getuigen van een intensief gebruik en van de grote zorg waarmee de collectie werd gekoesterd. De omvang 'verraadt' dat de gebruiker een substantieel deel van zijn budget en zijn vrije tijd heeft besteed aan het verzamelen, lezen en verzorgen van 'zijn' boeken. In andere gevallen is een priesterbibliotheek eerder een beperkte en functioneel opgebouwde collectie, waarin alleen een klein aantal professioneel noodzakelijke publicaties werd bewaard. Sommige onderdelen functioneerden enkel als referentiebibliotheek.

Uit een zorgvuldige lezing van de inhoud, de omvang en de vorm waarin een priesterbibliotheek wordt aangetroffen, kan een alerte waarnemer 'de man achter de boeken' ontwarren. Op die manier kan een priesterbibliotheek een venster bieden op een verschuivend priesterbeeld doorheen de tijd. Er kunnen verschillende typologieën van priesters worden onderscheiden. Het actieve type is veeleer een man van de daad en van de pastoraal en laat meestal een bescheiden en functionele bibliotheek achter. De priester-studax of intellectueel vertoef graag in een goed gedocu-

Illustratie: priester Albert Cardijn aan zijn bureau.

menteerde bibliotheek en houdt eraan om zijn eigen geestelijke ontwikkeling uitvoerig te documenteren en te onderbouwen. Ook de veranderende maatschappelijke context vindt in de priesterbibliotheek zijn neerslag. Zo zullen de priester-flamingant, de priester-dichter, de sociaal geëngageerde priester stijl Cardijn met een sterke betrokkenheid in de Katholieke Actie, het devotionele type priester stijl Poppe, de priester-arbeider, de priester-leraar, de jeugdbewegingspriester, de ziekenhuispastor een eigen soort bibliotheek uitbouwen.

Illustratie: een publicatie van Lodewijk Dosfel uit de bibliotheek van priester J. Cleeren.

Registratie en herbestemming

Het zou ideaal zijn indien van ieder type priester een bibliotheek in situ kon worden bewaard. De realiteit is helaas minder rooskleurig. Nog te vaak wordt een priesterbibliotheek in allerijl ontmanteld en komen slechts fragmenten in een bewaarinstelling als KADOC terecht. Soms belandt zelfs een integrale bibliotheek bij het oud papier. Wanneer een bibliotheek door een gunstige wind dan toch op KADOC wordt aangeboden, wordt de volgende procedure in acht genomen. Indien het gaat om een ongeschonden bibliotheek met een zekere representativiteit, wordt de volledige inhoud ervan geregistreerd. Kaartcatalogus en/of aankoopregisters worden in ieder geval bewaard. Na registratie krijgen onderdelen van de bibliotheek een herbestemming. Cursussen of meer theologisch gerichte publicaties worden overgedragen aan de Maurits Sabbibliotheek, de Leuvense bibliotheek van godgeleerdheid. Audiovisuele collecties en persoonlijke papieren (preken, briefwisseling e.a.) worden bij de archiefafdeling van KADOC ondergebracht en indien omvangrijk, in een apart fonds bewaard. Er wordt op gelet dat de relatie met de bibliotheekcollectie niet verloren gaat.

De publicaties die in de bewaarbibliotheek van KADOC terechtkomen, worden gecatalogiseerd met herkomstinformatie, zodat de bibliotheek te allen tijde opnieuw virtueel kan worden samengesteld, in sommige gevallen zelfs over verschillende bewaarinstellingen heen. Wanneer er slechts losse fragmenten uit een priesterbibliotheek zijn aangeboden, heeft registratie weinig zin, temeer omdat dat een zeer arbeidsintensieve operatie is. Indien relevant wordt wel de herkomstinformatie gecatalogiseerd. Op die manier krijgen boeken uit een (priester)bibliotheek immers een meerwaarde, omdat ze vanuit hun context en in relatie tot hun leespubliek kunnen worden bestudeerd.

Onderzoeksperspectieven

In de negentiende eeuw is de parochiepriester vaak het mikpunt geweest van antiklerikale spot en satire. De seculiere priester was immers de spilfiguur in een nieuw maatschappijmodel dat na de Franse Revolutie geleidelijk veld won en waarbij religie een meer centrale plaats in het dagelijkse leven bekleedde. Vooral de groeiende invloed van de lagere clerus op het platteland was voor vele liberalen uit de burgerij een steen des aanstoets. Niet alleen de veranderende maatschappelijke rol van de priester, ook het verschuivende priesterbeeld zijn de laatste decennia thema's van onderzoek. Voor de laatste zestig jaar kan de inhoud van een priesterbibliotheek als een bijkomend doorkijkluik functioneren voor die problematiek.

Ook de historische en wetenschappelijke interesse is immers tijdgebonden. Naast de vroegere meer instellingsgebonden parochiegeschiedenissen en geschiedenissen van het kerkelijke leven of de meer functioneel gerichte geschiedenissen van het priesterapostolaat (arbeidsapostolaat, CIBI, woonwagenwerk) is er nu meer aandacht voor de figuur van de priester, zijn vorming en spiritualiteit. Ook nevenaspecten van het priesterambt komen aan bod, zoals het celibaat of het fenomeen van de gehuwde priester. Men belicht de priester-architect of men bestudeert de priesterfiguur als thema in de literatuur. Sporadisch duiken er priesterbiografieën of zelfs priesterromans op.

Graag willen wij deze bijdrage besluiten met een oproep om de 'bibliotheek van heeroom' niet zomaar argeloos te ontruimen vanuit het motto dat alles al wel ergens is bewaard. Ieder erfgoed geheel heeft een unieke betekenis en is beslist de moeite waard om nader bekeken of bestudeerd te worden. KADOC houdt zich voor deze oefening in ieder geval aanbevolen.

Carine Dujardin

Tentoonstelling

Naar waarde geschat.

Tekeningen uit het glazeniersatelier Capronnier.

Deze tentoonstelling brengt een eerste selectie tekeningen uit het rijke archief van het glazeniersatelier Capronnier, dat in de negentiende eeuw mee aan de basis lag van de herontdekking van het gebrandschilderde glasraam in België. Het archief werd eind 2006 door de Vlaamse Gemeenschap gekocht en door minister van Cultuur Bert Anciaux neergelegd op KADOC, met de uitdrukkelijke opdracht het archief te ontsluiten, te preserven en te valoriseren.

De tentoonstelling wil een eerste kijk bieden op de tekenkunst en technisch hoogstaande benadering van het atelier en de brede verspreiding van zijn werk. Er worden presentatie- en uitvoeringstekeningen van glasramen getoond van onder meer de Sint-Jacobs-, Sint-Joris- en Sint-Laurentiuskerk, alle in Antwerpen, de Sint-Martinuskerk van Beveren, de Brusselse Sint-Michiels- en Goedelekedraal, de Sint-Catharinakerk van Hoogstraten en de Tongerse Onze-Lieve-Vrouwekerk. Ook ontwerpen voor Duitse, Engelse, Franse en Nederlandse opdrachtgevers komen aan bod.

De tentoonstelling is gratis toegankelijk tot 16 juni, elke werkdag van 9 tot 17 uur en op zaterdag van 9 tot 12.30 uur; ze is gesloten op 17, 18, 19 en 28 mei.

Vakorganisaties van Antigua tot Zuid-Afrika

Het ICV/WVA-archief

KADOC ontving het laatste deel van het rijke archief van het Internationaal Christelijk Vakverbond (ICV), later Wereldverbond van de Arbeid (WVA). Dat bestand biedt eindeloze en gevarieerde onderzoeksmogelijkheden, die zich uitstrekken van de verbeterde actie van een kleine syndicale strijdkern in Botswana tot de discrete diplomatie in de geklimatiseerde kantoren van internationale organen in Brussel, Genève of New York.

In juni 1920 hielden in Den Haag enkele christelijke vakbonden uit West-Europese landen het Internationaal Christelijk Vakverbond boven de doopvont. Lange tijd bleef het ICV een aangelegenheid van enkele Westerse landen, maar na de Tweede Wereldoorlog kende het een opvallende schaalvergroting en mondialisering. In 1968 voerde het congres in Luxemburg een naamsverandering door: het ICV werd Wereldverbond van de Arbeid. In 2001 telde dat verbond met zetel in Brussel 144 leden-vakbonden, samen goed voor 26 miljoen werknemers. Tijdens zijn Weense congres van november 2006 ontbond het WVA zich. Om de uitdagingen van de wereldwijde economische globalisering (en bijhorend sociaal deficit) beter het hoofd te bieden, richtte het samen met het eveneens ontbonden Internationaal Verbond van Vrije Vakverenigingen het nieuwe Internationaal Vakverbond (International Trade Union Confederation, ITUC) op. Dat was een kleine revolutie voor een organisatie die steeds prat was gegaan op haar ongebonden, autonoom en confessioneel karakter. Naar aanleiding van die operatie vulde het WVA zijn door KADOC bewaarde archieven aan voor de afgelopen vijftien jaar.

Het is een onbegonnen zaak de lange geschiedenis van het WVA en de rijke inhoud van zijn reusachtige archief (ca. 250 strekkende meter) hier omstandig uit de doeken te doen. Deze bijdrage licht slechts een tipje van de sluier op en beperkt zich tot enkele krachtlijnen uit zijn verleden waarvoor het archief, de congresbundels en de periodieke publicaties de nodige bouwstenen aanleveren.

Schaalvergroting

Zo kan de gestage groei, de schaalvergroting van het ICV/WVA op basis van het archief perfect in kaart worden gebracht. De kerngroep van West-Europese landen breidde geleidelijk uit, eerst binnen en later buiten Europa. De naweeën van de Tweede Wereldoorlog kortwiekten aanvankelijk die expansie omdat er in Centraal- en Oost-Europa geen plaats meer was voor vrije vakbonden. Vanaf de jaren 1950 breidde het ledenbestand uit. Canada, Zuid-Amerika, Azië en Afrika werden in snel tempo, maar niet altijd probleemloos, 'veroverd'. Regionale koepelorganisaties kwamen van de grond: de CLAT (Central Latino-americana de Trabajadores) voor de Latijns-Amerikaanse landen, de Aziatische koepel BATU (Brotherhood of Asian Trade Unionists) en voor de Afrikaanse landen de ODSTA (Organisation Démocratique Syndicale des Travailleurs Africains). Daarnaast waren ook internationale beroepsverbonden actief voor o.a. overheidspersoneel, bedienden, metaalarbeiders, transportarbeiders en onderwijzend personeel.

Illustratie: affiche van het 23ste WVA-congres, 1993.

AFRIQUE ≈ République de Maurice ≈ 22-27 XI 1993

23e CONGRES

CMT

WCL

WVA

Van al die geledingen bevindt zich archief in het grotere ICV/WVA-bestand, dat vanzelfsprekend ook unieke bundels bevat over confessioneel geïnspireerde syndicale organisaties *all over the world*. Informatie over erkenning en de vaak moeizame strijd voor vakbondsvrijheid, over relaties met andere vakbonden en met de overheid, sociale conflicten, mensenrechten, opleiding en onderwijs, vrouwen- en kinderarbeid, vluchtelingen en migraties enzovoort is ten overvloede aanwezig in die landendossiers.

Bestuur en organisatie

Bronnenonderzoek kan ook een licht werpen op de organisatorische ontwikkeling en de evolutie van de besluitvorming in de schoot van het WVA. Hoe pasten structuren, bestuursorganen en financiële middelen zich aan de schaalvergroting en de toenemende diversiteit aan? Hoe verliepen overleg en compromisvorming en werden nieuwe leden in het bestuur geïntegreerd? Welke elementen brachten continentale koepels en beroepsverbonden in. Wat was de rol van leidende figuren? Wat was meer bepaald de invloed van de Belgen in dat internationale samenwerkingsverband? De ACV-voorzitter was immers vaak ook de voorzitter van ICV/WVA (August Cool, Jef Houthuys, Willy Peirens, Luc Cortebeek). De Belg August Vanistendael was van 1952 tot 1967 een invloedrijke secretaris-generaal die de werking op diverse terreinen in een stroomversnelling bracht. Ook op organisatorisch en financieel vlak leunde het ICV/WVA sterk op het ACV, dat wellicht een onuitwisbare (maar nog te onderzoeken) stempel drukte op de oriëntatie, het programma en het optreden van de internationale koepel. Belgen speelden ook een belangrijke rol in de voor geschiedenis van het huidige Internationaal Vakverbond. De hele aanloop naar de oprichting van die ITUC, de motieven daarvoor en de weerstanden die ze opriep, zullen ook ooit voorwerp worden van historisch onderzoek.

Ideologisch karakter

Een derde onderzoekspiste betreft het ideologische karakter van het ICV/WVA. In de tussenoorlogse periode moest de toen nog relatief zwakke christelijke arbeidersbeweging niet alleen adequate antwoorden bieden op een economische crisis op wereldschaal. Ze moest ook de confrontatie aangaan met een totalitair gedachtegoed (fascisme, nazisme) dat uitgesproken recepten en oplossingen presenteerde voor het sociaaleconomische domein, waarbij er enkel plaats was voor door de overheid gedirigeerde syndicaten. Onder impuls van zijn secretaris-generaal, de Nederlander Pieter Jozef Serrarens, distantieerde het ICV zich ondubbelzinnig van iedere autoritaire stroming. Het moest wel toezien hoe zijn leden-vakorganisaties in Duitsland, Oostenrijk en Italië te lijden hadden onder een meedogenloze repressie en van de kaart werden geveegd. Tijdens de bezetting vernielde de Gestapo het ICV-secretariaat in Utrecht.

Na de bevrijding stelde zich een nieuwe ideologische uitdaging, die van het communisme. De vrije vakverenigingen die vóór 1940 in de Centraal- en Oost-Europese landen bestonden, werden systematisch onderdrukt en uitgeschakeld. Verloor het ICV achter het IJzeren Gordijn alle leden-organisaties, dan bleven er via clandestiene kanalen en organisaties van ballingen toch fragiele banden bestaan. Die zouden hun nut bewijzen in de aanloop naar de val van de Berlijnse Muur. In dat verband verdient de rol die het WVA (en het ACV) speelde bij de strijd van het Poolse Solidarnosc zeker onderzoeks aandacht. Vanaf 1989 zouden die bevoorrechte contacten er mee voor zorgen dat het christelijk syndicalisme en het ICV uiterst snel voet aan de grond kregen in de voormalige Oostbloklanden. Het 25ste WVA-congres, dat doorging in Boekarest in 2001, was tekenend voor die opening naar het oosten.

Vooraf vanaf de jaren 1950 heroriënteerde het ICV zich op ideologisch vlak. Het hield vast aan zijn confessionele onderbouw; mee om die reden had het trouwens de avances afgewezen van een neutrale internationale vakorganisatie die na 1945 ontstond. Onder meer onder impuls van secretaris-generaal Vanistendael verruimde het ICV echter geleidelijk zijn confessionele horizon. Er werden openingen gemaakt naar vakorganisaties die niet christelijk waren, maar zich wel nog inspireerden op één van de grote wereldgodsdiensten. Een seminarie dat in 1959 in Saigon doorging en dat peilde naar een gemeenschappelijke ethische basis in die grote godsdiensten voor sociale actie, betekende in dat opzicht een mijlpaal. Het congres in Luxemburg in 1968 bekrachtigde die evolutie met de keuze voor de meer neutrale benaming 'Wereldverbond van de Arbeid'.

Internationale speler

De ideologische verruiming opende ook de poort voor een versnelde verbreding van de ICV/WVA-horizon naar landen buiten de traditionele Europese ruimte. Jonge naties met ontlukende sociaal-syndicale bewegingen in Zuid-Amerika, Afrika en Azië sloten aan en gaven na verloop van tijd mee de toon aan. Opnieuw speelde Vanistendael daarbij een beslissende rol. Die polyglot ontpopte zich als een vaandeldrager van een modern, postkoloniaal denken over de relatie tussen Noord en Zuid en over ontwikkelingssamenwerking. Hij legde contacten met syndicale (basis)groepen in de drie vermelde continenten, richtte er vormingsinstituten op voor leiders en kaderleden en wist de jonge syndicaten in de WVA-schoot te integreren. Daar werd ook, wars van ieder paternalisme, een fundamenteel debat gevoerd over de oorzaken van de onderontwikkeling van het Zuiden, over de noodzaak van een derde weg tussen kapitalisme en etatisme en over de hefbomen voor ontwikkeling en sociaal-politieke emancipatie.

Zelfredzaamheid, opleiding en vorming en solidariteit op alle niveaus werden als de meest geschikte instrumenten voor de realisatie van die ontvoogding aangeduid. Met die discussie en zijn acties ter plaatse wierp het WVA - ook weleens aangeduid als 'Wereldverbond van de Armen' - zich op als een pionier van de derdewereldbewegingen.

Het ICV/WVA had ook een belangrijke representatieve opdracht. Het zond waarnemers of afgevaardigden naar andere internationale instellingen. Zo was het na de Tweede Wereldoorlog vertegenwoordigd in de dochterinstellingen van de Verenigde Naties, in het bijzonder in het Internationaal Arbeidsbureau (International Labour Office) met zetel in Genève. Het archief laat toe de strategieën, stellingname en bereikte resultaten op het internationale forum in detail te reconstrueren. Vanaf de jaren 1950 ging het ICV/WVA via maar tegelijk buiten de christendemocratische familie om, een stempel drukken op de Europese integratie. Het beschikte over een uitgesproken en duidelijk programma, over werksame structuren en een internationaal netwerk. Dat stelde de ICV/WVA-leiders in staat, soms meer dan de christendemocratische politici, te wegen op een prille Europese samenwerking. Die laatste betrof trouwens domeinen (kolen en staalsector, gemeenschappelijke markt) waarmee die syndicale voormannen een grote vertrouwdsheid bezaten. Hun namen duiken op in informele bijeenkomsten en in tal van organen en werkgroepen gekoppeld aan de Europese instellingen. Het afgelopen decennium onderhield het WVA ook contacten met de beweging van antiglobalisten, onder andere in het kader van het Wereld Sociaal Forum.

Het ICV/WVA-archief is toegankelijk na toestemming van de bewaargever.

Godfried Kwanten

De herleving van de miniatuurkunst

Studie over neominiaturen

In de negentiende eeuw kende het verluchte middeleeuwse handschrift een opvallend reveil, niet alleen in België - met onder meer het Brugse atelier De Pape, de Gentse Sint-Lucasschool en de benedictinessen van Maredret -, maar ook in onze buurlanden, tot zelfs in Italië. *The Revival of Medieval Illumination / Renaissance de l'enluminure médiévale*, de jongste KADOC-publicatie, biedt voor het eerst een (kunst)historisch zicht op dat belangrijke fenomeen. Vijftien (kunst)historici uit binnen- en buitenland belichten er verschillende facetten van. Historische, sociaal-culturele, ideologische en religieuze aspecten komen aan bod. De auteurs hebben aandacht voor zowel unieke meesterwerken als voor de meer courante productie van diploma's en prentjes. Bovendien is het boek geïllustreerd met ruim tweehonderd kleuren-illustraties uit diverse nationale en internationale collecties. Vele zijn nooit eerder gepubliceerd.

The Revival of Medieval Illumination / Renaissance de l'enluminure médiévale, een uitgave van Universitaire Pers Leuven in de reeks KADOC-Artes, werd op 17 april in KADOC gepresenteerd. Thomas Coomans, een van de hoofdredacteuren, docent aan de Vrije Universiteit Brussel en senior onderzoeker aan het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed, stelde het boek met veel enthousiasme voor. Hier vindt u de (licht herwerkte) tekst van zijn lezing. De illustraties zijn voorbeelden van neominiatuurkunst die zich in de erfgoedcollecties van KADOC bevinden. Ze zijn nog tot 16 juni in de KADOC-foyer te bekijken.

Een merkwaardig *renouveau*

In alle tijden werden verluchte boeken om hun kostbaar en sacraal karakter beschouwd als waardevolle objecten, waarin gekalligrafeerde tekst, kleurrijke afbeeldingen en verfijnde decoratie werden verenigd. Kunstenaars, opdrachtgevers en eigenaars beseften perfect de waarde van die kunstproductie en besteedden er de grootste zorg aan. Uit de middeleeuwen is dat al lang bekend. Als gevolg van de groeiende concurrentie tussen handschriften en drukwerken, na het ontstaan van de drukkunst in de vijftiende eeuw, namen de drukwerken een aantal kenmerken van de kunst der verluchting over. Snel won de drukkunst de strijd, maar toch bleef men met kleuren spelende miniaturen met de hand vervaardigen. In de zestiende en zeventiende eeuw beperkte de verluchtungskunst zich tot de illustratie van zeer bijzondere en waardevolle documenten, maar in de tweede helft van de achttiende eeuw verdween ze bijna. Het is niet duidelijk of er een totale breuk is geweest, maar van een echte continuïteit was er geen sprake.

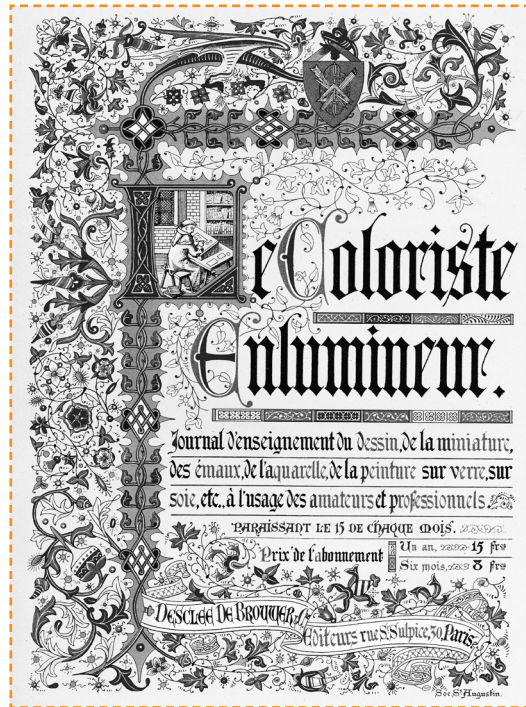
De merkwaardige herleving van de verluchtungskunst in de vroege negentiende eeuw was het gevolg van nieuwe fenomenen. Enerzijds kwamen er door de secularisatie van talrijke kloosters en abdijen plots massa's verluchte handschriften op de markt. Zo werd de aandacht van privé en publieke verzamelaars gewekt en ontstond er zowel een speculatieve markt als wetenschappelijke belangstelling voor. Anderzijds werden nieuwe verluchtingen en miniaturen vervaardigd in de stijl van de middeleeuwen, maar in een volstrekt andere context en met een andere betekenis. 'Neominiaturen', op papier of perkament, verspreidden zich zowel in religieuze als profane

kringen, voor privé en publieke opdrachtgevers, met als gevolg dat de traditionele middeleeuwse typologie van verluchting aanzienlijk werd verruimd. Voortaan werden niet enkel handschriften verlucht, maar er ontstond een rijke waaier aan gelegenheidsdocumenten, huldeblijken, guldenboeken, diploma's, canonborden en dergelijke meer. Die nieuwe traditie culmineerde in de tweede helft van de negentiende eeuw, maar verdween na de Eerste Wereldoorlog bijna helemaal. De 'revival' van de verluchting had één eeuw geduurd en de ambachtelijke kennis van de miniaturisten raakte voor een tweede maal in de vergetelheid.

Wetenschappelijke belangstelling

In de jaren 1980 en 1990 ontstond geleidelijk een nieuwe interesse voor het negentiende-eeuwse historisme in de architectuur, schilderkunst, beeldhouwkunst en decoratieve kunsten. Neomiddeleeuwse handschriften en verluchting kwamen pas op het einde van de jaren 1990 aan de beurt, met tentoonstellingen in het Vaticaan, New York, Londen en Leuven. De tentoonstelling "Neogotiek in de boekenkast", die in 1997 - dus tien jaar geleden - op initiatief van KADOC in de Universiteitsbibliotheek plaatsvond, bracht prachtig materiaal naar boven en gaf de aanzet tot nieuw onderzoek.

Samen met Illuminare, het studiecentrum voor miniatuurkunst van de K.U.Leuven, lanceerde KADOC in januari 2001 het FWO-onderzoeksproject "Iconografie en symboliek: wisselende percepties en culturele identiteiten. Miniatuur en handschriftenproductie in België tijdens de 19de en 20ste eeuw in een cultuurhistorisch, Noordwest-Europees en vergelijkend perspectief", dat liep tot december 2003. Een prospectie in openbare collecties, onder meer het Koninklijk Archief, leverde een vierhonderdtal in België geproduceerde documenten en

manuscripten op. Voorts bleek dat ons land, gelegen op de kruising van verscheidene invloeden, een markt was voor facsimile-uitgaven en modelboeken uit Engeland en Frankrijk, evenals internationale gespecialiseerde tijdschriften, zoals *Enlumineur*, *l'art dans la maison* en *Le coloriste enlumineur*.

Een Bruggeling, Ferdinand de Pape, was de belangrijkste kunstenaar van de eerste generatie Belgische neominiaturisten. Hij vervaardigde prestigieuze verluchte handschriften voor het Hof, de bisschoppen en de adel, alsook voor vooraanstaande opdrachtgevers in Frankrijk, Italië, Engeland en Oostenrijk. De stichting van de Sint-Lucasscholen in 1862 gaf een doorslaggevende impuls aan de neogotiek, die geleidelijk de stijl van de katholieke kerk en het organisatiekatholicisme in België zou worden. Precies in die context kenden de

Illustratie: cover van Le coloriste enlumineur, dat van 1893 tot 1899 werd uitgegeven door Desclée De Brouwer.

neominiaturen 'gouden jaren'. Tot de Eerste Wereldoorlog werden met de hand verluchte alsook gedrukte neominiaturen bijzonder geprezen. Belangrijke kunstenaars van die tweede generatie waren onder meer de Gentenaars Henry-Charles en Henry-Bernard de Tracy en de Antwerpenaars Jan Anthony en Achille Kas.

Vrouwelijke kunst

Verluchting - nog meer dan miniatuur - werd beschouwd als een vrouwelijke kunst bij uitstek, bijzonder geschikt voor meisjes en zusters. Het was dan ook in de kloosters en abdijen waar meisjes uit de elite binnentraden, dat de verluchtungskunst na de Eerste Wereldoorlog zou voortleven. Het Engels Klooster in Brugge en de benedictinessenabdij van Maredret hadden reeds rond de eeuwwisseling talentvolle verluchters, terwijl de abdijen van Sint-Geertrui in Leuven en Maria Mediatrix in Hekelgem in het interbellum ateliers stichtten om de traditie van de middeleeuwse scriptoria voort te zetten. Vele andere vrouwenkloosters verluchtten ook documenten, maar op een meer bescheiden schaal.

Het archief van het atelier van Maredret, dat volledig bewaard is sinds de stichting in 1893, vormt een unieke bron. Het wordt nu diepgaand bestudeerd om de diverse aspecten van het scriptorium te laten herleven: de miniaturisten, hun techniek, de modellen en de iconografie, de opdrachtgevers en klanten, de economische aspecten enzovoort, kortom, alles wat voor een middeleeuws scriptorium onmogelijk is door het ontbreken van archief en een duidelijke identificatie van de totaalproductie.

Vandaag zijn werken van De Pape en van het atelier van Maredret in de meest prestigieuze bibliotheken aanwezig: de Biblioteca Apostolica in het Vaticaan, de Pierpont Morgan Library in New York, het Victoria &

Albert Museum in Londen, de Bibliothèque Nationale in Parijs. Naast die topstukken en de kwaliteitsvolle productie van enkele kunstenaars werden heel wat neominiaturen van mindere kwaliteit vervaardigd; sommige zijn zelfs zeer matig. Talrijke amateurs hebben allerlei gelegenheidsdocumenten verlucht, onder meer diploma's, guldenboeken, huldeblijken en prentjes. Het is precies de grote diversiteit van complementaire facetten die het culturele fenomeen van de neominiaturen in de negentiende eeuw zo boeiend maken.

Internationaal fenomeen

De internationale workshop die KADOC in december 2003 organiseerde als afsluiting van het FWO-onderzoeksproject, plaatste de

Illustratie: titelbladzijde, van de hand van Henri-Bernard de Tracy, van een guldenboek dat in 1903 werd aangeboden aan de stichters van Le Bien Public.

Belgische neominiaturen in een Noordwest-Europees en vergelijkend perspectief, zowel vanuit cultuurhistorisch als kunsthistorisch standpunt. Bijdragen van vijftien experts uit België, Engeland, Duitsland, Frankrijk, Nederland, Italië, Vaticaanstad en de Verenigde Staten toonden aan hoe omvangrijk, divers en creatief het 'revivalfenomeen' van de miniaturen in het negentiende-eeuwse Europa is geweest. Uit die internationale workshop bleek dat de 'casus België' een voortreffelijk voorbeeld is.

The Revival of Medieval Illumination / Renaissance de l'enluminure médiévale is veel meer dan de publicatie van de handelingen van de workshop. De bijdragen werden grondig

Illustratie: huldeblijk voor broeder Mathias uit 1917, door René De Cramer.

dig herwerkt; er werden nieuwe auteurs aan-gezocht; de vele illustraties werden doordacht gekozen om het neominiaturenfenomeen tot zijn volle recht te laten komen. Het boek is een waar naslagwerk. Het beperkt zich niet tot de traditionele kunsthistorische vraagstelling gebaseerd op inventarissen van objecten, stijlanalyse, modellen, iconografische bronnen, toeschrijving aan en identificatie van kunstenaars en productiecentra. De cultuurhistorische vraag naar het waarom van het 'revivalfenomeen' van miniaturen in negentiende eeuw staat hier centraal. Wat was de motivatie van de opdrachtgevers en welke betekenis hadden deze buitengewone objecten in hun specifieke context? Om die vragen te beantwoorden waren de cultuurhistorische, sociaal-economische, ideologische en religieuze componenten van het 'revivalfenomeen' zeker even cruciaal als de kunsthistorische aspecten. Het is inderdaad bekend dat de jonge industriële samenleving van de negentiende eeuw tradities heeft uitgevonden - of liever 'heruitgevonden' - die veel verder gingen dan louter een 'romantisch spelletje'. Verluchte documenten werden gebruikt om de macht te legitimeren, niet enkel van vorsten en kerkvorsten, maar ook van de nieuwe democratische instellingen, van steden en van de adel. Naargelang het doel van de opdrachtgever was de iconografie religieus of profaan.

Identiteit en legitimering

Enkele thema's die in het boek aan bod komen, zijn onder meer de talrijke modelboeken, verschenen in Engeland, die bewijzen dat er een markt bestond en dat de doelgroep hoofdzakelijk vrouwelijke amateurs waren; het luxueuze missaal dat een groep dames uit de Franse hoge adel, aanhangsters van het erfelijke koningschap, in 1844 schonk aan de graaf van Chambord; de grote neominiaturen vervaardigd in de context van de voltooiing van de dom van Keulen; de duizenden huldeblijken, adressen en andere verluchte docu-

menten aan koningin Victoria, koning Leopold II en paus Leo XIII ter gelegenheid van hun jubilea; de Franse pater Marie-Dominique Sire die besloot om de tekst van de pauselijke bul met de onbevleete ontvangenisverklaring van Maria in alle wereldtalen te laten vertalen en verluchten, wat een unieke reeks van 106 handschriften opleverde; de niet te ontkennen vrouwelijke dimensie van de neominiaturen. Sommige kunstenaars hebben niet alleen neominiaturen geproduceerd, maar ook middeleeuwse miniaturen vervalst. De bekendste vervalsers, die rond 1900 in Parijs actief was en nu de Spanish Forger wordt genoemd, krijgt in het boek eveneens een plaats.

Deze en vele andere voorbeelden bewijzen duidelijk dat de 'revival' van neominiaturen deel uitmaakte van de zoektocht van verschei-

Illustratie: een fragment van het evangelie van Johannes, verlucht in de abdij Maria Mediatrix in Hekelgem.

dene instellingen en sociale groepen naar hun culturele en maatschappelijke identiteit. Daarom waren neominiaturen allerm minst anachronistisch. Ze waren een deel van de ontwikkeling van de negentiende eeuw naar de moderniteit, van de traditionele landelijke en verzuilde samenleving naar de industriële, technologische en burgerlijke democratische maatschappij. Voor parlementaire monarchieën, voor democratische parlementen, voor de vertegenwoordigers van steden en moderne gemeenten waren ze een vorm van legitimering. Zo werd de nadruk gelegd op de historische continuïteit, over de revoluties heen. Hetzelfde gold voor de kerk en religieuze instellingen, terwijl in de scriptoria van abdijen het verluchttingswerk als een vorm van gebed werd ervaren.

Maar uiteindelijk is het 'revivalfenomeen' van de verluchting ook meer dan de uitdrukking van een zoektocht naar identiteit of van een monastieke ervaring van religiositeit. Het gaat fundamenteel om een uiting van het historische bewustzijn van de negentiende-eeuwse mens. Neominiaturen waren perfect in harmonie met de toenmalige ontwikkelingen die van de oudheidkunde en de geschiedenis moderne wetenschappen maakten. Herontdekking van het verleden, uitvinding van tradities en ontwikkeling van nieuwe wetenschappen waren de hoofdingrediënten zowel van de zoektocht naar een nieuwe identiteit, als van een historische legitimering. Oud en nieuw, op een verbluffende en zo typisch negentiende-eeuwse wijze samengebracht: miniaturen, iconografie, kalligrafie en verluchting in neomiddeleeuwse stijl.

The Revival of Medieval Illumination / Renaissance de l'enluminure médiévale (ISBN 978 90 5867 5910) telt 336 blz. en ca. 200 kleurenillustraties. Het boek kost € 75,00 en kan worden besteld bij Universitaire Pers Leuven (www.upl.be) of in de boekhandel.

Thomas Coomans